

Julija Lozzi-Barković

Filozofski fakultet, Rijeka

Najamne stambene zgrade međuratnog Sušaka

Prethodno priopćenje – *Preliminary communication*

Predan 30. 7. 2004

Sažetak

Gotovo sva značajnija događanja na planu međuratne stambeno-najamne izgradnje u Sušaku mogu se svesti na djelatnost Borena Emilija i Davida Bunette, dvojice domaćih građevinskih poduzetnika i projektanata, uz pojedinačna ostvarenja ostalih autora. Ova prevladavajuće graditeljsko-obrtnička inicijativa izvrsno se prilagodila zahvatjivima lokalne sredine i njezinome građanskom ukusu. Uporno inzistiranje na plasticitetu pročelja uporabom erкера i balkonskih konzola, kao i prisustvo oblih formi, utjecaji su koji u Sušak dolaze preko

tada talijanske Rijeke. Prilike na relaciji projektant-naručitelj mijenjaju se krajem tridesetih godina stupanjem na scenu mlađe generacije arhitekata školovanih na Tehničkom fakultetu u Zagrebu poput najaktivnijeg Kazimira Ostrogovića. Njegov projekt za kuću Kauzla-rić, čiji su zagrebački uzori sasvim neprikriveni, jedan je od najznačajnijih na planu avangardnoga arhitektonskog promišljanja iz kasnih tridesetih godina ne samo u Sušaku, već i u odnosu na susjednu Rijeku.

Ključne riječi: *Sušak, stambeno-najamno graditeljstvo, 20. stoljeće*

Preduvjeti

Sušak, u razdoblju međuraća pogranični i lučki grad stare Jugoslavije, za samo nekoliko godina samostalnog života postaje važno gospodarsko središte, turističko mjesto te najvažnija tranzitna postaja za Hrvatsko primorje i Dalmaciju.¹ Početkom tridesetih godina je tri puta manji od Rijeke, broji tek šesnaest tisuća stanovnika, ali za Banovinu Hrvatsku i Kraljevinu Jugoslaviju privredno znači mnogo više nego istovremeno susjedna Rijeka Italiji. Sušačka luka, u kojoj promet stalno raste, predodređena je za srednjeeuropsko Podunavlje, budući da je znatno bliža gradovima u unutrašnjosti od ostalih luka Jadrana. U Sušaku se nalaze ispostave komora, banaka, udruženje brodovlasnika i savez industrijalaca, a intenzivna graditeljska djelatnost zastaje samo u vrijeme talijanske okupacije grada, između 1919. i 1921. godine, da bi se do kraja drugog desetljeća ponovno razbuknula. Aktualni financijski zakon oprosta od plaćanja poreza na novogradnje bio je iznimno poticajan te je do sredine tridesetih godina u Sušaku izdano preko petsto građevinskih dozvola, uglavnom za stambene objekte, te za trgovačke, tvorničke i gospodarske zgrade.²

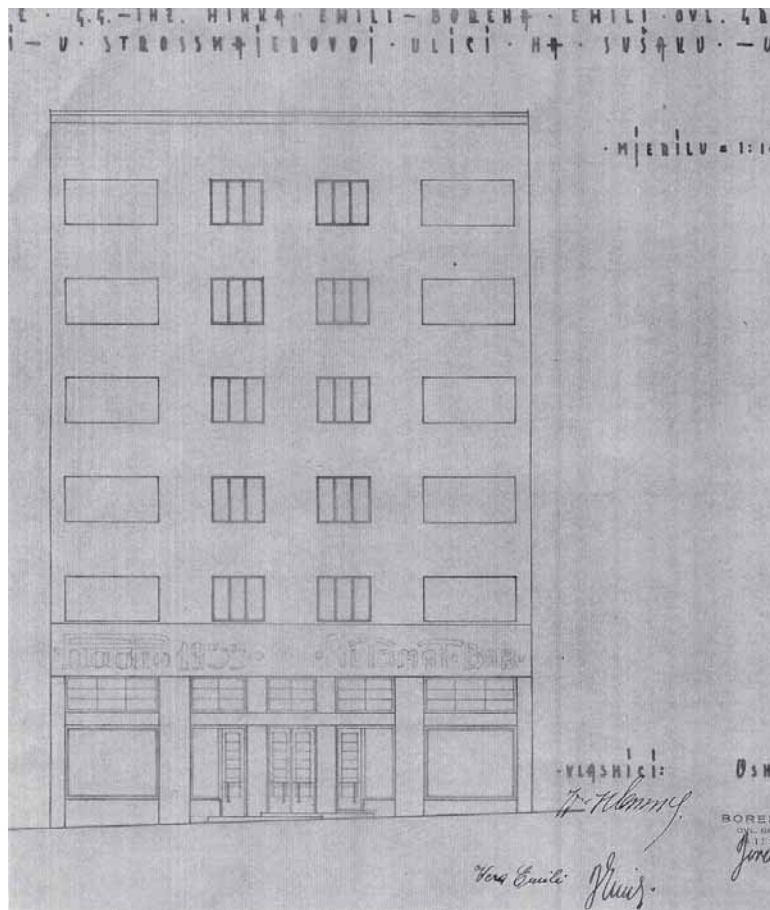
Graditeljski uspon Sušaka započinje još krajem 19. stoljeća, u vrijeme osnivanja općine Trsat i urbanizacije područja uz lijevu obalu novoprobijenoga korita Rječine, koje postepeno izrasta u stambeno-poslovno središte budućega grada. Dvadesetih godina 20. stoljeća, osim na tome dijelu formira-

ne Brajdice i Strossmayerove ulice, kao i elitnih rezidencijalnih kvartova na padinama Trsatskog brijega te uz obalu mora, na potezu nekadašnje Istarske ulice zaživljuje još jedna stambena zona međuratnog Sušaka.

Od projektanata i izvođača stambenih objekata, pored nezaobilaznoga Građevinskog ureda i inženjera Zlatka Prikri-la, aktivno je poduzeće *Ferrobeton*, zatim *Društvo Kvarner za podizanje Primorja* te nekolicina domaćih graditelja među kojima se najčešće pojavljuju imena Davida Bunette i Borena Emilija, a krajem tridesetih godina arhitekta Kazimira Ostrogovića. Za rješenja značajnijih javnih građevina raspisuju se javni natječaji, gdje su mogućnost pristupa imali kandidati sa završenim Tehničkim fakultetom te autori koji arhitekturu specijaliziraju na Akademiji likovnih umjetnosti. U Sušaku su na tome planu najprisutniji arhitekti iz Zagreba, budući da lokalna sredina oskudijeva akademski obrazovanim stručnjacima.

Stambeno-najamni objekti

U razdoblju između dva rata samostojeće najamne zgrade podižu se u svim dijelovima Sušaka, a realizirano je i nekoliko začetaka njihovih nizova, primjerice, na izvorištu Prijestolonasljednikovog šetališta (danas Šetalište XIII. divizije) te u Istarskoj ulici (danas Ulica Janka Polića Kamova), gdje je takva gradnja bila predviđena.

Rijeka, Boren Emili, stambeno-poslovna peterokatnica Emili, Strossmayerova ulica 17, nacrt glavnog pročelja, 1935.

Rijeka, Boren Emili's five-storey tenement and office house Emili, 17 Strossmayer Street, façade plan, 1935

Početni potez Istarske ulice poklapao se s državnom cestom Sušak–Senj (u produžetku Strossmayerove ulice), dok je novoizgrađeni dio tekao usporedno, ali na višoj koti, sa Šetalištem prijestolonasljednika Petra, koje se pak proteže uzduž Pećina, istočne priobalne četvrti izgrađene vilama i obiteljskim kućama. U skladu s odrednicama predratnoga Građevinskog reda za ladanje u Hrvatskoj i Slavoniji, i međuratna izgradnja Sušaka temelji se na načelu samostojećih objekata u zelenilu, što mu, ako izuzmemo nekoliko građevnih nizova te blokovskom izgradnjom formirani centar, pridaje izgled i karakter vrtnoga grada.

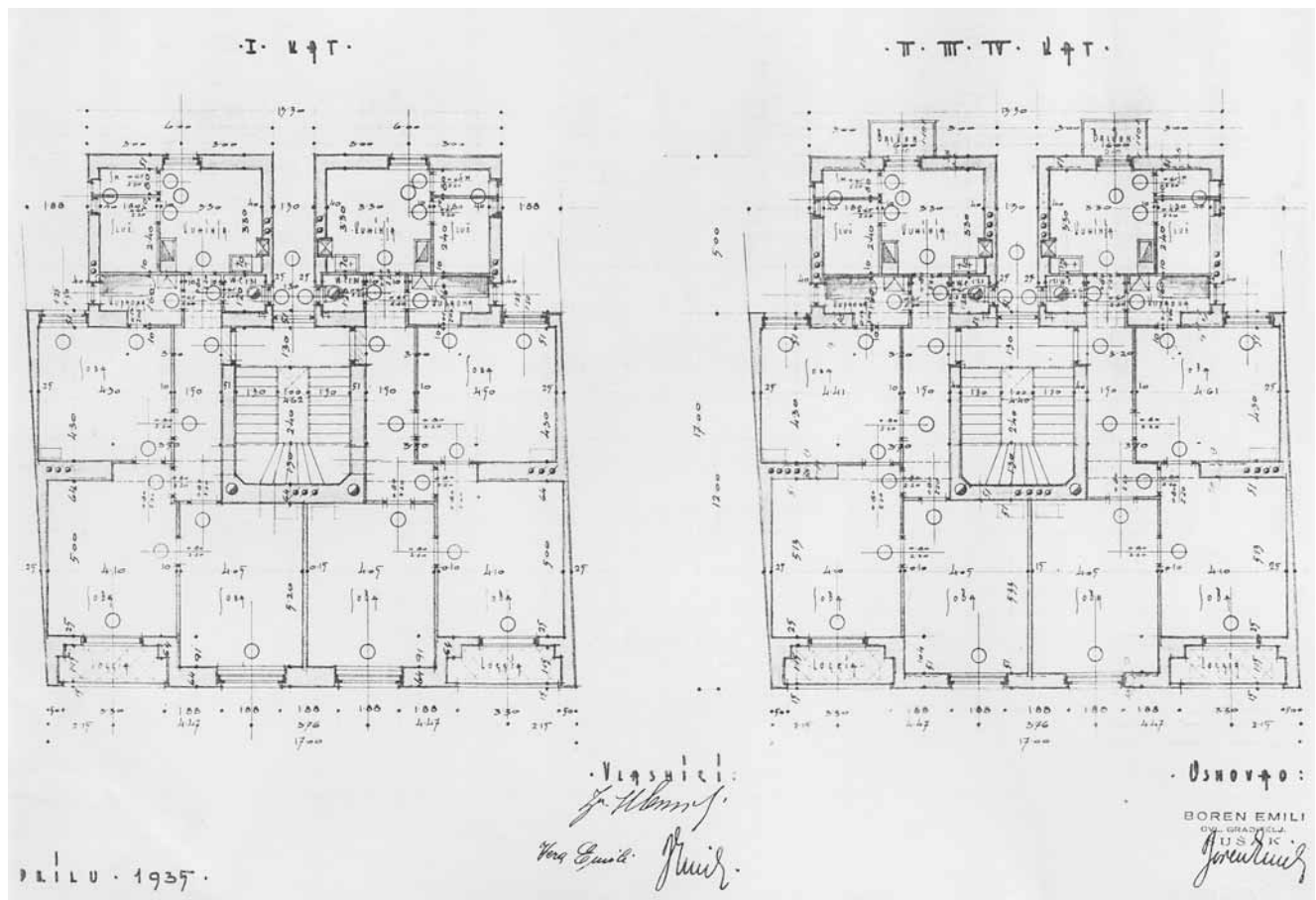
I na južnoj strani Istarske ulice, odakle je pogled na more bio nesmetan, gradile su se vile, dok je za podizanje višekatih kuća u nizu bila predviđena njezina sjeverna strana. Na tome dijelu ostvareni kratki potez trokatnica, od kojih su neke bile u vlasništvu Erminija Brozičevića, dovršava se u godinama nakon Drugoga svjetskog rata.

Središnje osi uličnog pročelja kuće Brozičević, koju David Bunetta³ projektira 1932. godine, istaknute su kao rizalit s bočno rastvorenim balkonima betonskih te na uglovima zaobljenih ograda. Prozori su trokrilni, kasetiranih okvira, a pojavljuju se i okrugli otvori za ozračivanje izbi te kao ukrasni

motivi na istaku glavne fasade⁴ (danas Ulica J. P. Kamova br. 15). Prozorske horizontale trokatnice Brozičević, koja se 1933./34. godine podiže u produžetku prethodne, nižu se bez rizaliteta, a lođe i prozori nadovezuju se međuprostorima ispunjenima opekama⁵ (danas Ulica J. P. Kamova br. 13). Posljednja u nizu, trokatnica Galović-Brozičević,⁶ izgrađena je 1935. godine, a odlikuje se vrhunskom zanatskom izvedbom, te je i danas u građevinskom smislu u izvrsnom stanju, posebno fasada, zatim drvenarija i željezne ograde balkona, koji svojim rasporedom doprinose asimetričnosti kompozicije uličnog pročelja (danas Ulica J. P. Kamova 11). Trokatnice Brozičević, unatoč raznolikosti vanjštine, djeluju usuglašeno te predstavljaju ugodno građansko stanovanje uz važnu gradsku prometnicu s dvostrukim drvoredom, preko kojega se s viših katova kuća pruža slobodan pogled na more.

Stanovi u najamnicama Brozičević raspoređeni su u sadržajne cjeline, no one nisu strogo razdvojene. Naprotiv, prostorije ujednačene kvadrature nižu se obodno oko prostranoga, u zapadnim stanovima poligonalnoga, ulaznog halla. Sjeveru se okreću kuhinja s radnim balkonom, služinska te jedna soba, ako ih stan ima tri. Izba i sanitarije te nešto prostranija

Rijeka, Boren Emili, stambeno-poslovna peterokatnica Emili, Strossmayerova ulica 17, tlocrt katova, 1935.

Rijeka, Boren Emili the floorslayouts, 1935

kupaonica smještene su, ovisno o položaju stana, uz njegov istočni ili zapadni rub. Dvema južnim sobama dodatnu udobnost pružaju sjenovite lođe ili otvoreni balkoni, a njima su u jugoistočnim stanovima opremljene i kuhinje te kupaonice. Zajedničko stubište nije istureno u stražnje dvorište, već je uvučeno unutar gabarita obiju kuća.

Najamnice Brozičević nalazile su se u požarnoj zoni jer su bile izgrađene na sjevernoj uličnoj strani, prema pruži, što je općenito nedostatak sušačkih stambenih kvartova u Istarskoj⁷ te u Strossmayerovoj ulici.

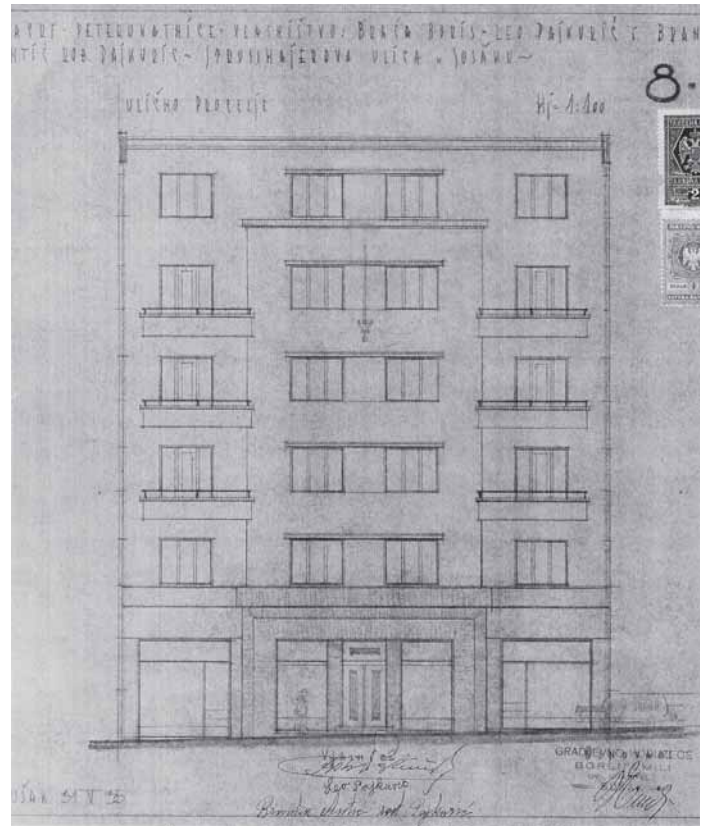
Od stambenih višekatnica koje tih godina projektira David Bunetta, a podignutih na drugim lokacijama u Sušaku, značajnija je kuća Frana Pavašića u Ulici Franje Račkoga, koja se 1931. godine nadograđuje za dva kata. Ta kuća na stijeni značajana je po, u lokalnim okvirima, ranoj primjeni krovne terase sa zelenilom (danas u istoimenoj ulici br. 60).

Između ostalih pojedinačnih ostvarenja u okviru stambeno-najamne tipologije upućujemo na trokatnicu Strčić-Crvić na cesti za Podvezicu, projekt Vlatka Vidmara⁸ iz 1931. godine (danas Kumičićeva ulica br. 42). Kuća je prepoznatljiva po otvorima polukružnih nadvoja, a tipično vidmarovski tradicionalizam prisutan je i u pojedinostima pročelne raščlambe,

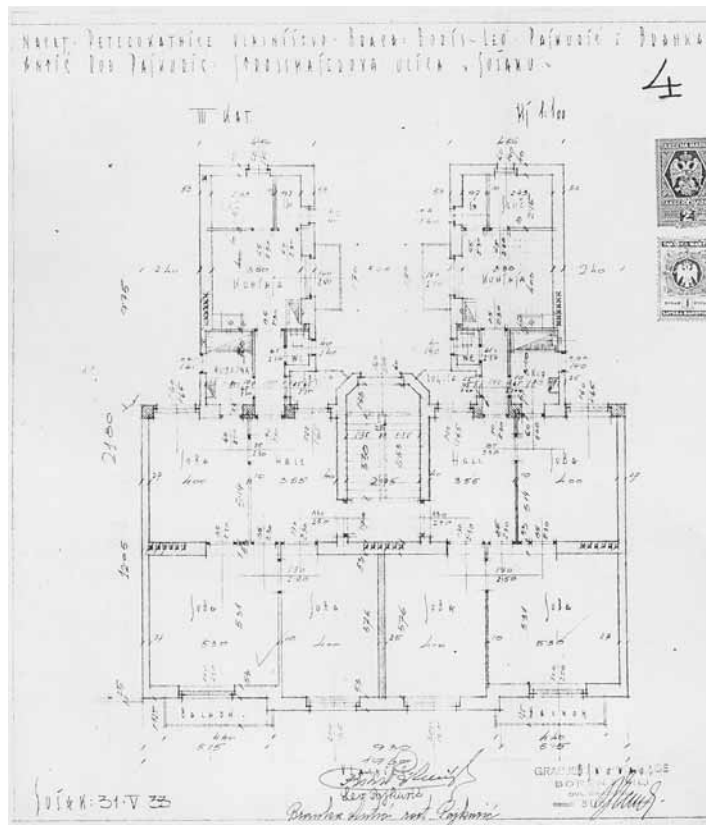
uskim i plitkim slijepim nišama. Izdvajamo unutrašnje kameno stepenište s tordiranim potpornim stupovima i kvalitetan podni taraco odmorišta.⁹ Unutar stanova udoban parketirani hal, zbog povezanosti s ostakljenom lođom, služi i kao produženi dnevni boravak

Josip Marinović, inženjer iz Splita, 1934. godine realizira dvije samostojeće trokatnice Rudan, ispod zgrade Gimnazije, gdje se teren koso spušta prema Strossmayerovoj ulici (danas Gajeva ulica 2 i 4). Marinović se prilagođava Statutu za izgradnju Boulevarda i primorskom *milieu*, te objekti u cjelini djeluju suzdržano moderno, pogotovo ulazna pročelja okrenuta sjeveru i perivoju učilišta, s polukružno definiranim stubišnim vertikalama i nadsvjjetlima portala. Južne fronte rastvorene su ugaonim balkonima prozračnih ograda odakle se pruža slobodan pogled na grad i more.¹⁰

Krajem tridesetih godina u Sušaku se kao investitor i izvođač pojavljuje Društvo Kvarner za podizanje Primorja d.d. iz Zagreba, čije gradilište na Prijestolonasljednikovom šetalištu 1940. godine kupuje obitelj Grgurić te podiže najamnu dvokatnicu sa spremištima¹¹ (danas Šetalište XIII. divizije br. 20). Na južnoj strani šetališta, gdje je zemljište kupljeno, višekatnice se nisu smjele graditi u nizu, već rahlim načinom, a za razliku od okonih vila nisu trebale imati predvrt

Rijeka, Boren Emili, stambeno-poslovna peterokatnica Pajkurić, Strossmayerova ulica 19, nacrt uličnog pročelja, tlocrt 3. kata, 1933.
Rijeka, Boren Emili's five-storey tenement and office house Pajkurić, 19 Strossmayr Street, façade plan, third floor plan, 1933

prema prometnici. Uličnu frontu kuće Grgurić stoga jedinstvenom čine tri uvučene vertikalne niše: središnja ili ostakljeno stubište, te dvije bočne koje presijecaju otvoreni balkoni. Iskorišten je pad terena prema Brajdici te je s morske strane kuća sedmerokatna, a jednoličnost blok-izgleda izbjegnuta je stepenastim pomakom suterenskih etaža sa spremištima. Donji suteran, obložen primorskim kamenom, ima izlaz na terasu iznad spremišta. Raspored prostorija u stanicima je uobičajen, ali se nastoji da svaka, bez obzira na orijentaciju, bude udobna te se sve sobe opremaju balkonima, a ulazni hal duboko uvučenom lođom.

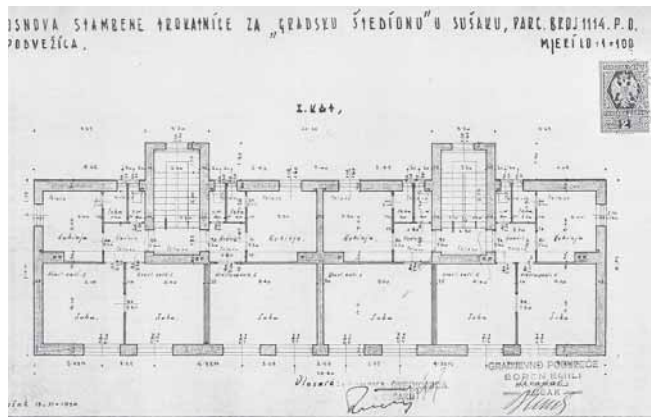
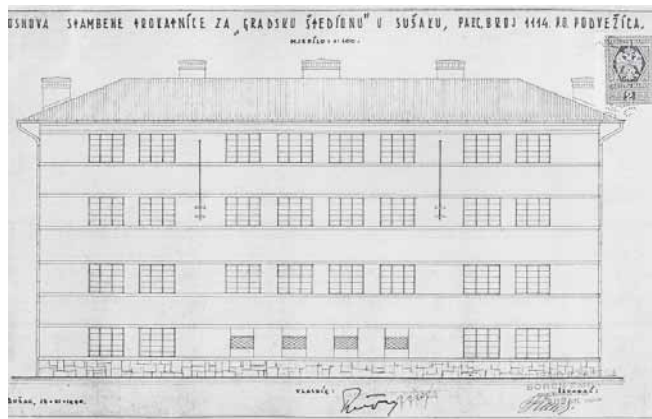
Najamne kuće gradskih i državnih poduzeća

Podizanje »činovničkih« najamnica te radničkih obiteljskih kuća financiraju gradska i državna poduzeća, također u sklopu ugodnih stambenih četvrti Sušaka poput gornjeg Boulevarda, Istarske ulice te udaljenije Podvežice i Vojaka. Projektiraju ih privatni sušački poduzetnici, a pojedina osmišljenja proizlaze iz Građevinskog ureda ili su ostvarenja inozemnih arhitekata u vrijeme druge talijanske okupacije Sušaka 1942. godine. Uglavnom su to tipski objekti s nekoliko inačica tlocrtnih rješenja stanova skromne kvadrature, jednosobnih ili dvosobnih, rjeđe trosobnih. Njihov vanjski izgled je jednostavan, s balkonima na južnome pročelju i stubišnim istacima na uličnoj ili dvorišnoj fasadi. Kuće se odlikuju kvalitetom izvedbe, pogotovo one proizašle iz ateljea Borena Emilija.

Jednu od stambenih trokatnica za djelatnike Gradske štedionice,¹² koja se gradi na potezu novoprobijene Pavletičeve ulice na Podvežici (nasuprot Radničko-iseljeničkoga doma), 1931. godine projektira Boren Emili. Iako se susrećemo s nižom kategorijom stanovanja, sa stanicima male kvadrature i bez balkona, ne izostaje skladno prostorno komuniciranje, dobra insolacija interijera i povećana kvadratura kuhinje, koja preuzima ulogu dnevnog boravka (danas Ulica Drage Gervaisa 33).

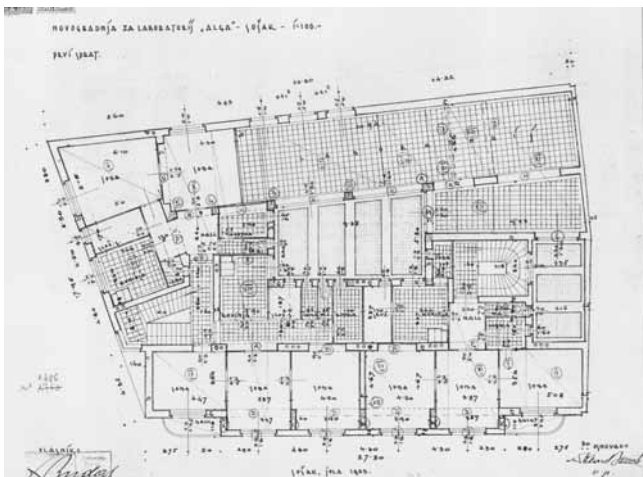
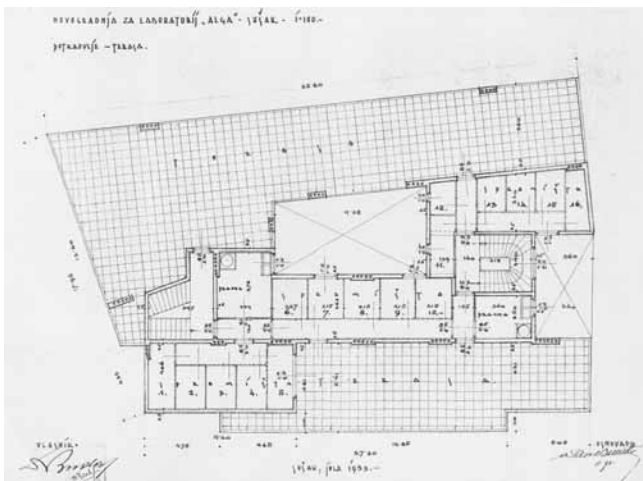
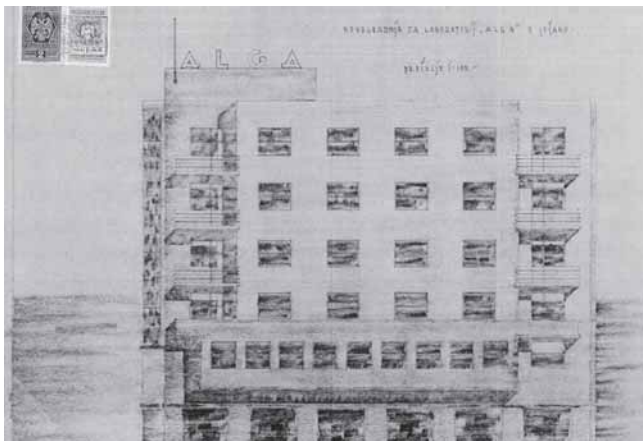
Početkom 1932. godine Gradskom načelstvu stiže rješenje Ministarstva građevina kojim se zaključuje za grad Sušak važno pitanje podizanja Carinskih javnih skladišta kao i stambenih zgrada za carinske činovnike, u čije se osmišljavanje uključuje Građevinski ured, a u izvedbu ateljea Emili. Prva samostojeća dvokatnica s dvije stambene veže stasa na otkupljenome gradskom zemljištu, u tada još neimenovanoj Istarskoj ulici, na njezinoj južnoj strani, a druga,¹³ s jednom ulaznom vežom, na gornjem Boulevardu, čime se dovršava građevinski program predviđen velikim državnim zajmom iz cestovnog fonda. Obje kuće, premda tipski projekti Građevinskog ureda, odražavaju i prepoznatljiv Emilijev izraz, osobito u odnosu na zagasitu boju pročelja te u primjeni staklenih prizmi u zoni stubišta.¹⁴

Na planu radničke stanogradnje, osim aktivnosti projektanta iz Građevinskog ureda i inženjera slobodne profesije, zabilježena je i djelatnost Fašističkog zavoda za izgradnju radničkih i pučkih kuća, čije je sjedište bilo u Rijeci. Zavod je 1942. godine započeo s realizacijom planiranih tridesetak tipiziranih radničkih jednokatnica i dvokatnica s okućnicom na Voljaku (projektaniti P. Marconi i M. Bega). Zemljište na kojem su kuće postupno nicali bilo je privatno, te za-

Rijeka, Boren Emili, stambena trokatnica za Gradsku štedionicu, Ulica Drage Gervaisa 33, nacrt pročelja, tlocrt 1. kata, 1930.

Rijeka, Boren Emili's three-storey house for the City Savings Bank, 33 Drago Gervais Street, façade plan, first floor plan, 1930

Rijeka, David Bunetta (kuća laboratorija *Alga*), stambeno-poslovna peterokatnica Kazele-Budak, Šetalište 13. divizije 11, nacrt pročelja, tlocrt 1. kata, potkrovlja, 1933.

Rijeka, David Bunetta's house of the Alga laboratory, tenement and office five-storey house Kazele-Budak, 11 13th Division's Promenade, façade plan, first floor and attic plans, 1933

vod od tadašnjih talijanskih okupacijskih vlasti traži da se ono priskrbi eksproprijacijom. Te kuće bile su poznate pod nazivom DEXA, a radi se o imenu građevinskog poduzeća koje ih izvodi. Gradnja kuća nakratko je obustavljena nakon kapitulacije Italije, ali je uskoro nastavljeno njihovo osposobljavanje, te ih je 1947. godine bilo dovršeno i useljivo petnaestak.¹⁵

Stambeno-poslovni objekti

Tijekom tridesetih godina u izgradnju stambeno-poslovnih objekata ulazu sušački gospodarstvenici i trgovci te projektanti i graditelji. Većinom je riječ o peterokatnicama, čije se parterne etaže namijenjuju javnim djelatnostima, uglavnom trgovačkim.

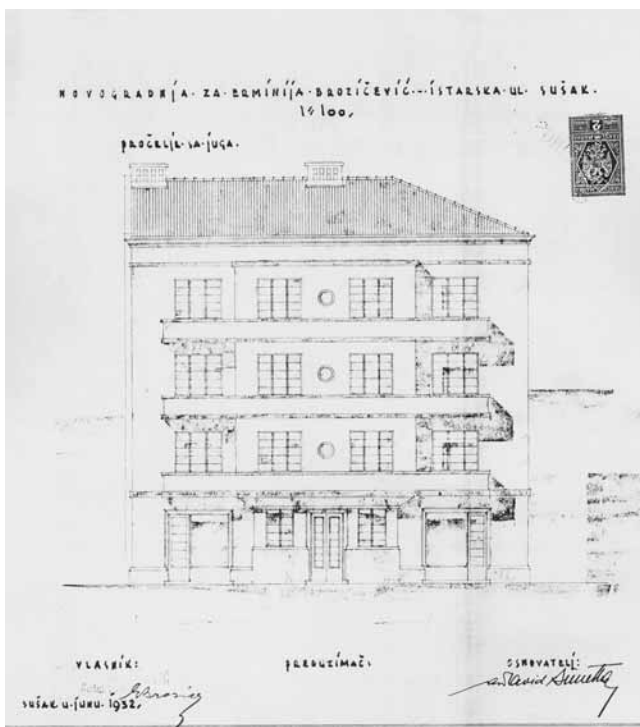
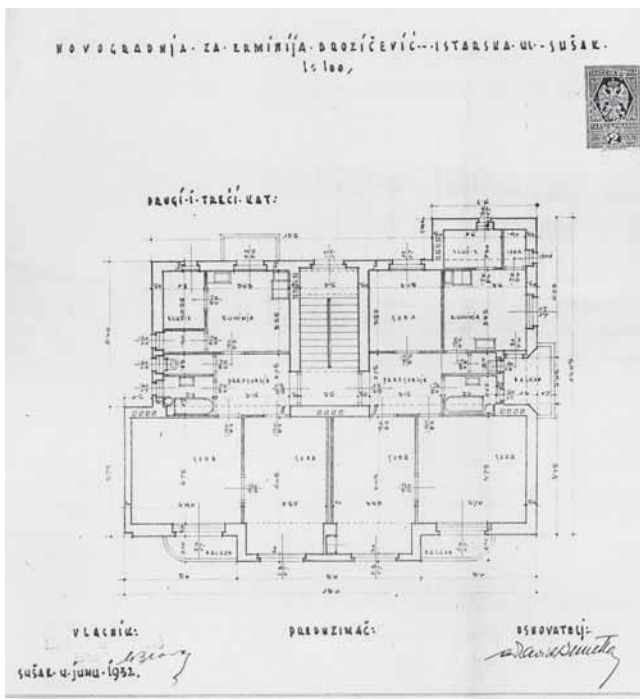
Na početku sjeverne strane Šetališta prijestolonasljednika Petra, gdje su se mogle podizati višekratne kuće u nizu, vanjskim izgledom te unutrašnjim prostornim rasporedom izdvajaju se stambeno-poslovna trokatnica Emili, zatim kuća Kezele-Budak, poznatija kao Ljekarničko-kozmetički laboratorij *Alga* te peterokatnica Kauzlarić.

Boren Emili¹⁶ je 1932. godine, uz brojne adaptacije na području stambene tipologije, zaokupljen projektom obiteljske stambeno-poslovne trokatnice s mansardnom etažom, koja se gradi uz stubišni spoj Prijestolonasljednikova šetališta s Istarskom ulicom. Kuća Emili¹⁷ se na sjevernoj strani (uz Istarsku ulicu), zbog visinske razlike dviju prometnica, oblikuje kao dvokatnica, gdje stubišni istak s ulazom i pobočnim balkonima postaje kompozicijska okosnica pročelja (danas Ulica Janka Polića Kamova br. 12). Inovativnije je rješenje njezine južne fronte uz Šetalište, gdje zaobljeni jugoistočni ugao prate isto takvi balkoni. Vanjstinu trokatnice Emili karakterizira i zagasito crvena fasadna boja kao i bijelom bojom naznačeni rubovi balkonskih ograda, krovnog vijenca te neprekinutih prozorskih klupčica i nadstrešnica. Prizemlje podrazumijeva dva manja lokala za javne djelatnosti te dvije odvojene »kancelarije« s pomoćnim prostorijama i zajedničkim ulazom sa Šetališta. U trosobnim stanovima na katovima sve sobe su orijentirane južno, pa se kvadratični hal produžuje u izduženi hodnik.

Prvi opsežniji projekt unutar opusa Davida Bunette odnosi se upravo na kuću *Alga*, koja je, poput susjedne (opisane) trokatnice Emili, »ugurana« između gradske ceste Piramida-Plumbum i Šetališta prijestolonasljednika Petra. Njihova je visinska razlika na tome mjestu iznosila sedam metara, te se temeljni zidovi kuće izvode ujedno kao potporni zidovi spomenute ceste, buduće Istarske ulice.

Za prvobitni projekt kuće Kezele-Budak, koji se odlikovao jednostavnošću, bila je već u ožujku 1931. godine izdana građevinska dozvola, ali se projekt, zbog promjene regulacijskog pravca Šetališta, sredinom 1933. godine mijenja. Na predviđenome mjestu umjesto skromne četverokatnice stasa stambeno-poslovna peterokatnica, čiji je odgovorni izvođač bio Boren Emili (danas Šetalište XIII. divizije 11). Prizemlje uz šetalište se uvlači, kao i u slučaju kuće Emili, jer se prema izvornoj zamisli nepropisno zauzimao javni prostor. Do svibnja 1936. godine u cijelosti su dovršeni parterna etaža i me-

Rijeka, David Bunetta, stambena trokatnica Brozičević, Ulica Janka Polića Kamova 15, tlocrt 2. i 3. kata, 1932., nacrt istočnog pročelja, nacrt glavnog pročelja.

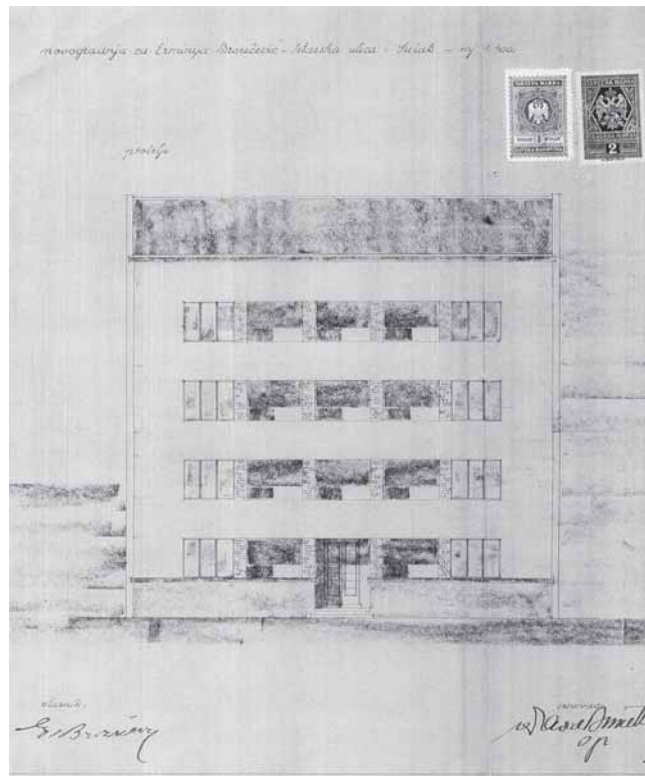
Rijeka, David Bunetta's three-storeyed tenement house Brozičević, 15 Janko Polić Kamov Street, façade plans, second and third floor plans, 1932

zanim, prvi kat je izveden u sirovome zidu, a sva pročelja u gruboj žbuci. Laboratorij, koji je tada već u funkciji, raspoređuje se na mezaninu uokrug središnjeg svjetlarnika, a podrazumijeva upravu, urede, knjigovodstvo, pripremu, priređivanje, parfumeriju, gotove preparate te nusprostorije. U prizemlju, u kojem su prema projektu planiraju skladišta, tri su lokala iste godine iznajmljena, no uporabna dozvola dobivena je tek sredinom sljedeće godine.¹⁸

Južno pročelje kuće *Alga* djeluje masivno i kompaktno zbog široka središnjeg istaka, gdje se od prvoga do četvrtog kata bočno raskriljaju balkoni. Prema neizvedenoj inačici balkoni su trebali imati ograde od jednostavnih željeznih šipki,¹⁹ no Bunetta se na kraju odlučuje za betonske ograde zaobljenih uglova, koje se oblikovno bolje usuglašuju sa sličnim arhitektonskim elementima susjedne kuće *Emili*. Najveći otklon k modernu učinjen je u kompoziciji zapadnog pročelja, gdje se izvrsno usuglašuju pravokutni i okrugli prozorski otvori s transparentnom stubišnom vertikalom.²⁰ Osim toga, krovna terasa kuće *Alga* novost je u međuratnome stambenom graditeljstvu Sušaka, a treba naglasiti i dio spremišta na njezinu jugozapadnom uglu, što doprinosi asimetričnosti u promišljanju cjelokupnoga volumena zgrade.

Početkom tridesetih godina i poduzeće *Prekomorska plovidba* upušta se u adaptaciju vlastitog objekta u središtu Sušaka na Brajdici (danas Ulica Milana Smokvine Tvrdog br. 5). Obnova je povjerena Hinku Emiliju, ovlaštenomu građevinskom inženjeru, i netom osnovanom poduzeću njegova sina Borena Emilija. Tvrtka je prvobitno namjeravala izgraditi novu kuću na mjestu trošne trokatnice kojoj je prijetilo urušavanje. Tlocrti stanova i rješenje pročelja u toj neostvarenoj zamisli iz 1929. godine prethode projektu stambeno-poslovne peterokatnice Pajkurić u Strossmayerovoj ulici, što pot-

Rijeka, David Bunetta, stambena trokatnica Brozičević, Ulica Janka Polića Kamova 13, nacrt glavnog pročelja, 1932.

Rijeka, David Bunetta's three-storeyed tenement house Brozičević, 13 Janko Polić Kamov Street, façade plan, 1932

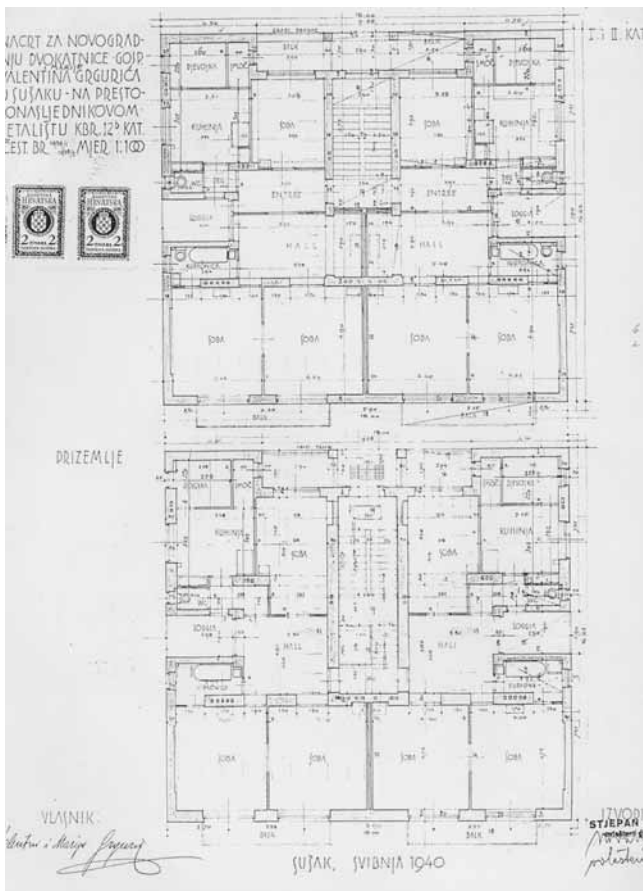
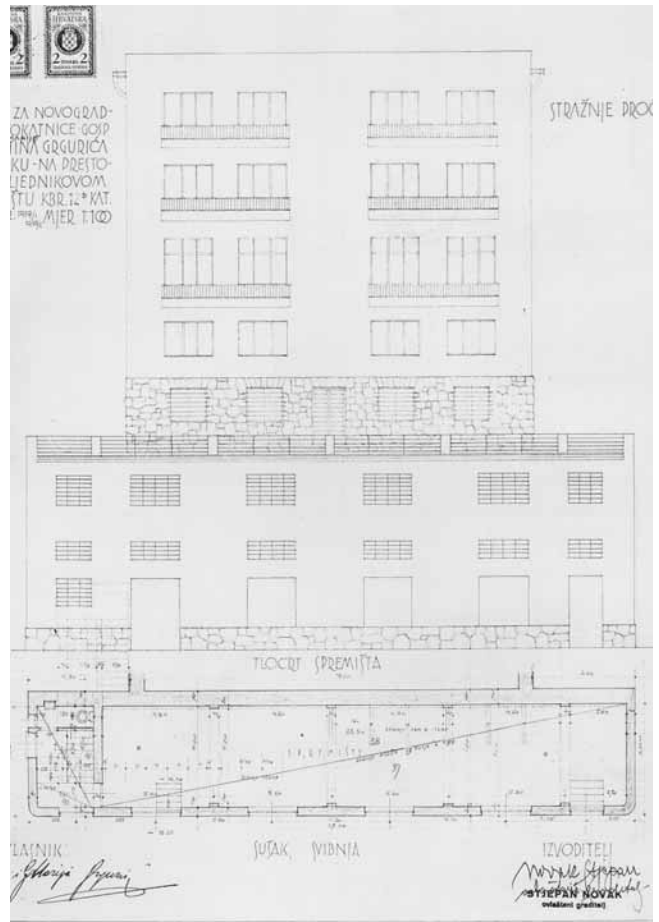
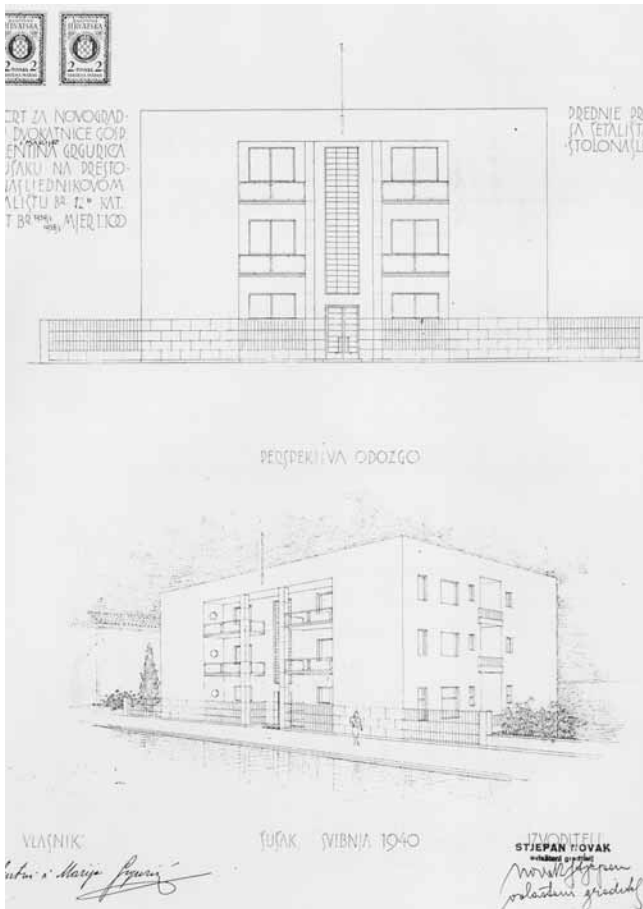
vrđuje da se Boren Emili na području visokogradnje usavršavao uz oca.

Susjedi se s predloženim zahvatom izgradnje potpuno nove kuće nisu slagali, jer je teren bio naplavina, te su kuće na tome mjestu popuštale. I samo povišenje objekta rezultira pojavom raspukline na nosivome unutrašnjem zidu, kao posljedicom njegova slegnuća. Problem postaje tim veći kada se *Borovo*, jugoslavenska tvornica gume i obuće, odnosno njihova trgovina Bata iz Zagreba, odlučuje za uređenje lokala u prizemlju. Prema odobrenim nacrtima iz 1931. godine prodajni prostor *Bate* trebao se modernizirati rušenjem prizemnog dijela glavne fasade u korist izloga, budući da za vrijeme izdavanja građevinske dozvole nisu bile vidljive raspukline. Od toga se odustaje jer bi se otvaranjem većih otvora te uklanjanjem međuprozorskih stupova oslabila opća stabilnost zgrade, a prenošenje dotadašnje težine objekta na manji broj nosača prouzročio bi još veće opterećenje ionako nedovoljno nosivog terena. Stoga konačna varijanta pregradnje podrazumijeva oblikovanje jednostavnih pravokutnih izloga, što dotadašnje opterećenje tla smanjuje na prihvatljivu mjeru.²¹ Zanimljivo je da *Bata*, onovremeni čuveni međunarodni proizvođač cipela i kože, dolazi u Sušak ranije nego u Rijeku, zakupljujući uz prenamjenu dva prostora u istoj ulici.

Boren Emili i David Bunetta obilježili su i graditeljsko definiranje završnog dijela sjeverne strane Strossmayerove ulice ostvarenjem nekoliko stambeno-poslovnih objekata u nizu.

Od naručitelja prvi se aktivira sušački gospodarstvenik Žiga Wortmann, koji sredinom 1932. godine daje podignuti trgovačku peterokatnicu (danas u Strossmayerovoj ulici br. 21). Na pročelju kuće Wortmann još se uvijek prepoznaje nastavak na secesijsku koncepciju u oblikovanju pročelja polifunkcionalnih objekata, gdje se otvorenim balkonom, koji se proteže cjelokupnom širinom mezanina, poslovni prostor u prizemlju odvaja od stambene zone na katovima. I simetrija u rasporedu otvorenih balkona na stambenim etažama veza je s tradicijom, no početkom tridesetih godina oni su sasvim jednostavnog izgleda, a njihove izdužene konzole zaobljenih uglova usklađene su sa stilskim odrednicama međuratne moderne.²²

Do kuće Wortmann izgrađuje se stambeno-trgovačka peterokatnica Pajkurić,²³ a poput prethodne osmišljava ju i izvodi Boren Emili (danas u Strossmayerovoj ulici br. 19). Projektant inzistira na plasticitetu ulične fronte uključivanjem središnjeg istaka, koji se na petom katu otvara u balkon.²⁴ Prisutnost ove kompozicijske koncepcije kod Emilija pratimo još od promišljanja kuće Prekomorske plovidbe iz 1929. godine i u rješenju sjeverne fasade trokatnice Emili iz 1932. godine. Radi se o jednome od modela pročelnog uobličavanja, učestalom na području stambene tipologije s početka tridesetih godina, kako u Sušaku, tako i u Rijeci. Nadalje, iznad razine prizemlja slijedi pojas grubo obrađenih kamenih ploča, koji ističe pročelnu krivulju te ujedno zonu ulaza

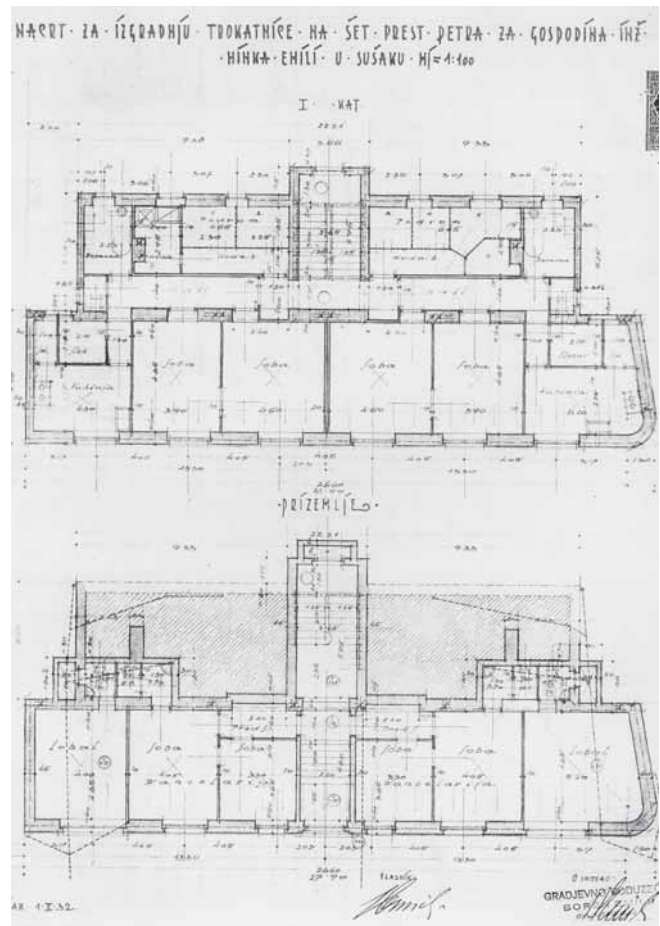
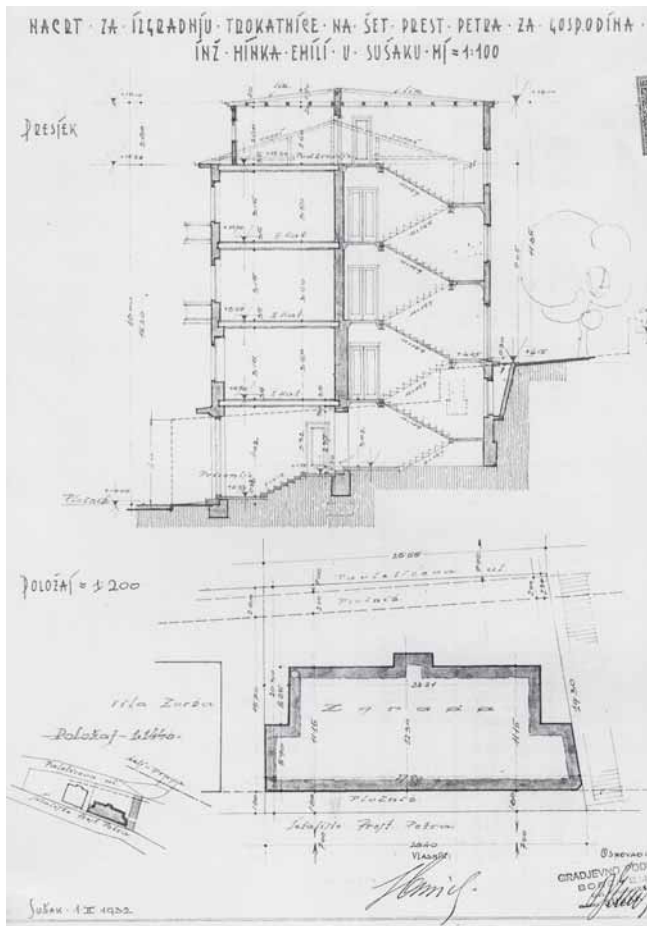
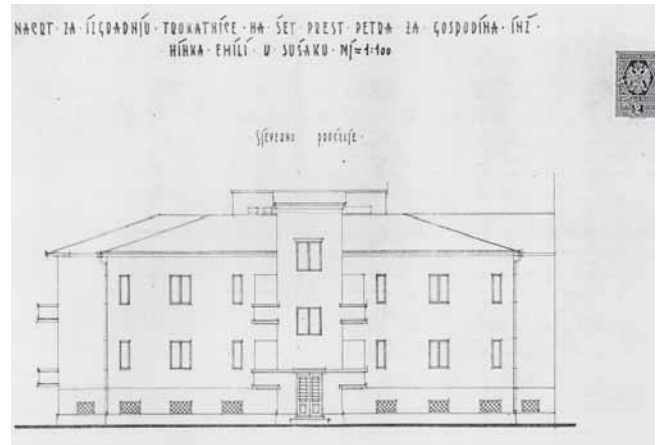
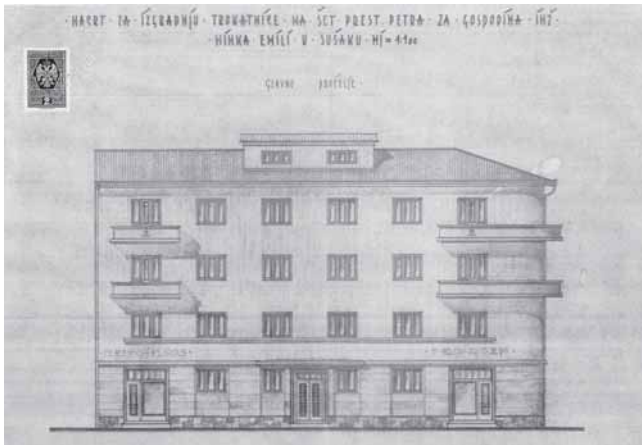
Rijeka, Stjepan Novak, stambena dvokatnica Grguric, Šetaliste 13. divizije 20, nacrt ulaznog pročelja i perspektiva, južno pročelje, tlocrti spremišta, 1. i 2. kata, 1940.

Rijeka, Stjepan Novak's house, 20 13th Division's Promenade, façade plan and perspective, south façade, ground floor plan, first and second floor plan, 1940

i javnih djelatnosti. Vrhunska izvedba i oprema ulaznih veža i portala, prvenstveno kada je riječ o upotrebi materijala, nije bila samo kvalitativna konstanta ateljea Emili, već i karakteristika međuratne stambene tipologije u cjelini, koja se pridržava onovremenih visokih kriterija važećih za materijale i opremu, neovisno o tipologiji objekata.

Prostorna organizacija kuće Pajkurić karakteristična je po dubini isturenih krila u stražnje dvorište. Možemo govoriti o potpunom odvajanju nusprostorija od rezidencijalnog dijela stana, koji je pak prostorno i komunikacijski harmoničan zahvaljujući kvadratnom halu, ozračenom i osvijetljenom preko lođe okrenute dvorištu.

Dvojna stambeno-trgovačka peterokatnica Benco²⁵ je projekt Davida Bunette iz 1933. godine (danas Strossmayerova ulica br. 13 i 15). Ulično pročelje, prepoznatljivo po udvostručanim vertikalama erkera,²⁶ čije su baze u razini drugoga kata povezane balkonima, izvedeno je u suzdržanijem obliku nego što je to bilo predviđeno neostvarenom projektom inačicom, gdje se predlaže mansarda s ukrasnom atikom i

Rijeka, Boren Emili, stambena trokatnica Emili, Ulica Janka Polića Kamova 12, nacrt južnog pročelja, nacrt sjevernog pročelja, presjek i situacija, tlocrt prvog kata i prizemlja, 1932.

Rijeka, Boren Emili's three-storeyed tenement house Emili, 12 Janko Polić Kamov Street, south façade plan, north façade plan, ground-floor and first floor plan, situation and section view, 1932

okruglim otvorom u sredini. Mansarda je od ostalih etaža trebala bila odvojena uskom nadstrešnicom pokrivenom kanalnicama po uzoru na primorski stil. Za razliku od izrazito kubnih formi erкера ulične fronte, na razvedenoj sražnjoj strani ograde radnih balkona i lođa se zaobljuju, uostalom, kao i stepenište uvučeno između dvorišnih krila.

Prazan prostor između peterokatnica Pajkurić i Benco napokon je popunjen 1936. godine, kada je na otkupljenome privatnom terenu niknula četvrta po redu stambeno-trgovačka peterokatnica u vlasništvu obitelji Emili²⁷ (danas u Strossmayerovoj ulici br. 17). Kuća se od prethodno opisanih izdvaja plošnošću ulične fasade. Boren Emili, autor projekta, u ovom se primjeru najviše do sada približava senzibilitetu zagrebačkoga kruga arhitekata, koji su bili skloni purizmu kao jednome od tada aktualnih arhitektonskih usmjerenja.²⁸ Izostanak istaka poput erкера ili balkonskih konzola, odnosno prisutnost uvučenih lođa doprinosi svjetlosnom učinku, a plošnih okvira, kojima se na svakome katu povezuju dva središnja trokrilna prozora, isticanju horizontalala. Kvalitetnom zanatskom izvedbom te stilskom ujednačenošću ponovo se izdvajaju pojedini parterne zone: drvenarija, kovačno željezo te podni taraco ulazne veže koja ima i vjetrohvat.

Niz stambeno-poslovnih peterokatnica u Strossmayerovoj ulici, zbog povišene katnosti te izjednačenih visinskih gabarita, čini zasebnu cjelinu, koja se u okruženju historicističkih i secesijskih objekata, samostojećih ili u nizu, izdvaja modernim izgledom. Stješnjenost parcela uz prugu, na kojima su kuće izgrađene, djelomično je rezultirala suzdržanošću i posezanjem za shematskim rješenjima u njihovom tlocrtnom rasporedu.²⁹ Poslovnice s posebnim vanjskim ulazima zauzimaju prizemlje, gdje su u sredini uvučene i ulazne veže stambenih zona objekata, jer je stražnje pročelje uz željezničku prugu u tome smislu neiskoristivo. U svim kućama redovito su planirani trosobni stanovi, po dva na katu, površine do sto četrdeset kvadrata te razdijeljeni u sadržajne cjeline: boravišnu te odvojene pomoćne prostorije. Rezidencijalni dio podrazumijeva dvije velike sobe orijentirane južno, koje se prema prometnici otvaraju širokim trokrilnim prozorima, balkonima ili lođama. Pomoćne prostorije i treća soba okreću se sjeveru, odnosno prema željezničkoj pruzi, budući da zbog lančanog nadovezivanja objekata prozore nije bilo moguće probiti bočno. Tlocrtno, stoga, objekti imaju isturena krila u stražnje dvorište, gdje su uz krajnji sjeverni rub smještene kuhinje s radnim balkonima te sobiči za sluškinje. Kupaonice su u neposrednome doticaju sa spavaćim sobama te servisnim hodnicima, a izbe s kuhinjama. Budući da je glavno stepenište u sredini zgrade, u stanovima se oko prostranoga i ozračenog hala³⁰ boravišne prostorije nižu obodno, te su ujedno i prohodne.

Izgradnju tih, po današnjim mjerilima luksuznih, objekata, s raskošnim trosobnim stanovima i lokalima u prizemlju, mogli su financirati uspješni sušački poduzetnici i gospodarstvenici za koje Boren Emili i David Bunetta³¹ dodatno projektiraju i izvode skladišta, poslovnice, uređuju slastičarnice, trgovine, ljekarne i kina.

Kasnih tridesetih godina u graditeljsku aktivnost Sušaka uključuje se arhitekt Kazimir Ostrogović,³² nakon stečenoga kraćeg iskustva u zagrebačkim ateljeima Kliske i Löwija. U

Rijeka, Kazimir Ostrogović, stambeno-poslovna peterokatnica Kauzlarić, Šetalište 13. divizije 13 i 15 (foto: JLB)

Rijeka, Kazimir Ostrogović's Kauzlarić house at 13 and 15 13th Division's Promenade

Sušaku djeluje samostalno, a najpoznatiji je njegov projekt iz 1938. godine za stambeno-poslovnu uglovnu peterokatnicu Kauzlarić, koja se gradi u produžetku kuće *Alga* na Prijestolonasljednikovom šetalištu (danas Šetalište XIII. divizije 13 i 15). Kuća je, dakle, dvojna, te svako krilo (južno i istočno) ima zasebnu ulaznu vežu sa stubištem i liftom, koji su i danas u funkciji. Ulazna veža širega, istočnog krila, s polukružnim i ostakljenim stubišnim tornjem, nalazi se na razini prvoga kata, gdje se u stanove na istoj etaži ulazi iz dvorišta s predvrtom. Pristup je vanjskim stubištem, koje seže do Šetališta, uz koje se u prizemlju kuće nižu lokali i spremišta.³³

U primjeru kuće Kauzlarić aktualne zahtjeve za prilagodbom ambijentu Ostrogović interpretira jezikom funkcionalizma, koji je na tragu Planićevih te Gomboš–Kauzlarićevih zagrebačkih rješenja u okviru iste tipologije.³⁴ Riječ je o potpuno novoj arhitektonskoj koncepciji u pristupu stambenoj tipologiji, gdje se teži što boljoj orijentaciji objekta zbog ostvarivanja slobodnih vizura i doticaja s atmosferom, kao i radi postignuća dobre insolacije interijera. U kući Kauzlarić

Rijeka, stambeno-poslovna peterokatnica Kauzlarić-Budak, Šetalište 13. divizije 11, detalj stubišta

Rijeka, The Alga house, detail of the staircase

Rijeka, stambeno-poslovna peterokatnica Benko, Strossmayerova ulica 13, južno pročelje (foto: JLB)

Rijeka, The Benko house, 13 Strossmayr Street

to se manifestira, primjerice, uvođenjem uvučene šeste stambene etaže s ravnom betonskom nadstrešnicom na krovnoj terasi, a zatim i izduženih balkona-lođa na istočnoj fasadi, gdje se u boravišne prostorije upija jutarnje i dopodnevno sunce. U povećani dnevni boravak jugoistočnih stanova dnevna svjetlost korbizjeovskim postupkom nastavlja pritjecati i poslije podne preko proširenoga prozorskog otvora, koji, premošćujući ugao, prelazi na južnu fasadu. Iako je kuća Kauzlarić stambeno-poslovna i ugrađena između cestovnih arterija, Istarske ulice i Šetališta prijestolonasljednika Petra, zamišljena je prvenstveno s poštivanjem intimnosti stanovanja, te je, uz ostalo, kosina između dviju prometnica, koja se na istočnoj strani kuće proširuje, iskorištena za stepenasto oblikovan predvrt – zelenu tampon-zonu protiv buke.

Zaključak

Gotovo sva značajnija događanja na planu međuratne stambeno-najamne gradnje u Sušaku mogu se svesti na djelatnost dvojice domaćih građevinskih poduzetnika i projekatana, Borena Emilija i Davida Bunette, uz pojedinačna ostvarenja

ostalih autora. Ova prevladavajuća graditeljsko-obrtnička inicijativa izvrsno se prilagodila zahtjevima lokalne sredine i njezinu građanskom ukusu, a prilike se na relaciji projektant–naručitelj mijenjaju krajem tridesetih godina stupanjem na scenu mlađe generacije akademski školovanih arhitekata poput najaktivnijeg Kazimira Ostrogovića.

Boren Emili i David Bunetta, tradicionalno oslonjeni na zagrebačku i mađarsku graditeljsku školu, obrazovani su na osnovama zanatske umješnosti struke, što je razvidno u izvedbenoj kvaliteti objekata poniklih u njihovim ateljeima. U avangardnome arhitektonskom smislu njihova ostvarenja nisu uvijek najviši dometi sušačke najamne izgradnje, ali jasno ocrtavaju sliku lokalne graditeljske scene u međuratno doba.

U rješenjima višestambenih objekata Boren Emili i David Bunetta ostvaruju neke od primarnih zahtjeva moderne arhitekture: osunčanost te otvoren vidik. Vezano s time poslužuju se spajanjem, a ne suprotstavljanjem tradicionalnih i modernih postupaka. Uporno inzistiranje na plasticitetu pročelja uporabom erkera i balkonskih konzola kao i mnoštvo obliha formi utjecaji su pluralističkih strujanja unutar međuratne moderne, što u Sušak dolazi preko tada talijanske Rijeke. U

Rijeka, stambeno-poslovna trokatnica Emili, Šetalište 13. divizije 9, južno pročelje (foto: JLB)
Rijeka, The Emili house 13th Division's Promenade 9

Rijeka, stambena trokatnica Gaber, Šetalište 13. divizije 5, južno pročelje (foto: JLB)
Rijeka, The Gaber house at 13th Division's Promenade 5

tome smislu valja izdvojiti najamnicu Emili iz 1932. godine na nekadašnjem Šetalištu prijestolonasljednika Petra, gdje se motiv zaobljenoga ugla naglašenoga polukružnim balkonom uvodi u Sušak istovremeno s njegovom pojavom u okviru riječkoga najamnog graditeljstva. Osjetljivost Emilija na utjecaj talijanske međuratne arhitekture primjetan je i u zagasitom nijansiranju pročelja te pikturalnom isticanju horizontala.³⁵ Potpunim pak izostavljanjem istaka u pročelnom rješenju peterokatnice Emili u Strossmayerovoj ulici Boren Emili se najviše približava avangardnijim purističkim nazorima zagrebačkog kruga arhitekata iz razdoblja tridesetih godina. David Bunetta, premda u odnosu na Emilija više oslonjen na tradiciju, također pokazuje senzibilitet za stilske izazove moderne. Određeni tradicionalizam kod njega je, između ostalog, odraz vrhunskih zagrebačkih autoriteta na području arhitekture s početka stoljeća i iz ranoga poslijeratnog razdoblja. Velik pomak prema moderni Bunetta je učinio u projektu kuće *Alga* iz 1936. godine i trokatnice Brozičević iz 1933. godine. U primjeru kuće *Alga* uvođenje krovne terase ne isključuje rizalito isticanje glavnoga pročelja, a treba naglasiti i asimetričnost i geometrizam u kompoziciji zapadne fasade. I prozorske horizontale i duboke lođe s međupros-

torima od opeke trokatnice Brozičević iz 1933. godine u cjelosti pripadaju moderni.

Tlocrtna je organizacija stanova (redovito dva na katu) u stambeno-najamnim i stambeno-poslovnim objektima funkcionalna, ali s dozom provjerenih shema kada je riječ o grupiranju prostorija u sadržajne cjeline. Ono što se izdvaja kod pojedinih rješenja jest ujednačenost kvadrature prostorija bez obzira na njihovu funkciju. U stanovima kuće Benco i Grgurić, primjerice, hal dostiže kvadraturu kuhinje. Novost je upravo uvođenje prostranoga ulaznog hala koji je obavezno parketiran te je u organskoj cjelini s boravišnim sastavnica-ma stanova i nerijetko i sam postaje boravišnim prostorom.³⁶ Balkon-lođa također se kao nezaobilazan arhitektonski element provlači kroz sve projekte sušačkih stambenih objekata. Balkon ili lođu mogu imati salon ili soba, hal ili kuhinja, a osim što pruža udobnost, podiže vrijednosnu razinu prostorija neovisno o njihovoj orijentaciji i funkciji.

U cjelokupnoj, vrlo intenzivnoj, najamnoj izgradnji u Sušaku pročišćenošću modernog stila ističu se kuće Hohnjec-Čekada, Kauzlarici i Grgurić. Posljednja, uz jedinstveno perforiranu uličnu frontu, apostrofira stalni problem savladavanja visinskih razlika na brežuljkastome sušačkom teritoriju. Ka-

Rijeka, stambeno-poslovna dvokatnica Grgurić, Šetalište 13. divizije 20, ulično pročelje (foto: JLB)

Rijeka, The Grgurić house at 13th Division's Promenade 20

zimir Ostrogović realizacijom višekatnice Kauzlarić, čiji su zagrebački uzori sasvim neprikriveni, interpretira jezikom funkcionalizma trajno prisutne zahtjeve za prilagodbom ambijentu, te u Sušak unosi moderno koncipirane elemente primorske arhitekture, što se može reći i za kuću Grgurić. Na planu avangardnoga arhitektonskog promišljanja, kada su u pitanju zahtjevi za osunčanosti te otvorenim vidicima, radi se o najznačajnijim ostvarenjima iz kasnih tridesetih godina, ne samo u Sušaku, već i u odnosu na susjednu Rijeku. Kuću Kauzlarić valja istaknuti i zbog jedinstveno oblikovanoga stubišta koje se, po uzoru na riječko najamno graditeljstvo,

zaobljuje i u cijelosti ostakljuje ulazeći u prostor unutrašnjeg svjetlarnika. Nadalje, ugaono ostakljeno i asimetrično uklopljeno stubište u sklopu zapadnog pročelja kuće *Alga*, a potom i uvučeni polukružni komunikacijski toranj kuće *Benico*, potvrđuju da rješenja stubišnih zona u okviru sušačkoga najamnog graditeljstva u razdoblju međuraća nisu u potpunosti shematizirana, odnosno da se oblikovnoj te prostornoj koncepciji pojedinih objekata, u cjelini ili djelomično, pristupa individualno, u skladu s autorskim izrazom i sukladno prilikama na terenu.

Bilješke

- 1
Sušak je, kao dio Kraljevine SHS, proglašen gradom ukazom bana Hrvatske i Slavonije od 23. listopada 1919. godine. U administrativnome pogledu do 1922. godine nalazi se u sastavu Modruško-senjske županije, do 1929. godine dio je Primorsko-krajiške oblasti (sa sjedištem u Karlovcu), zatim Savske banovine te od 1939. godine Banovine Hrvatske (sa sjedištima u Zagrebu).
- 2
Sušak gradi...U deset godina izdano je 547 građevinskih dozvola, u: *Novi list*, 12. kolovoza 1932., 3. Dvadesetih godina najučestalije su nadogradnje, pregradnje, otvaranje veranda i balkona, općenito adaptacije postojećih stambenih objekata. Tada se susrećemo s graditeljima Franjom Šikićem, Franjom Matkovićem, Francescom Mattiasijem te Konradom La Grastom. Tridesetih godina na području sve intenzivnije stambene izgradnje dominiraju imena graditelja Davida Bunette i Borena Emilija.
- 3
David Bunetta je rođen 1891. godine u Ledenicama pokraj Novog Vinodolskog. Graditeljsku školu završava u Zagrebu 1912. godine. Nakon toga usavršava se u Njemačkoj te surađuje s Paulom Bonatzom na projektu i realizaciji glavne željezničke postaje u Stuttgartu. Neposredno pred Prvi svjetski rat vraća se u Rijeku, gdje radi s inž. Milanom Čalogovićem na izgradnji lučkih skladišta. U razdoblju međuraća djeluje kao projektant i samostalni izvođač, a poznat je kao »onaj koji je izgradio pola Sušaka«. Nakon rata zaposlen je u »Rijeka-projektu«. Umire u Rijeci 1964. godine. Usporedi: JULIJA LOZZI-BARKOVIĆ, Javno graditeljstvo Sušaka između dva svjetska rata, s osvrtom na dosadašnja istraživanja, u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., 171.
- 4
Sačuvan je i neizvedeni projekt kuće Brozičević, autora Vlatka Vidmara, čije se rješenje unutrašnjeg prostora zadržava, dok se pročelja moderniziraju (Državni arhiv Rijeka, dalje DAR, Inventar gradskih građevinskih ureda Sušak 1922.–1947., dalje JU 48), kutija, dalje kut., 14, broj nacrti i godina 46/1933. U prizemlju se predviđaju lokali, uostalom, kao u gotovo svim stambenim višekatnicama koje se u razdoblju međuraća grade u Sušaku. Kriterij po kojem pojedine objekte svrstavamo u stambeno-najamne, a ne stambeno-poslovne, jest njihova udaljenost od središta grada te visina do maksimalno tri kata. Primjećujemo da se niti u projektima ne kategoriziraju, već se navode kao novogradnje, dvokatnice, trokatnice, peterokatnice itd.
- 5
DAR, JU 48, 117/1934., kut. 15. Za sve stanove valjalo je izvesti drvavnice i praonice, što se odnosi i na ostale stambene objekte koji se navode u tekstu.
- 6
Nacrtna dokumentacija nije sačuvana pa možemo samo pretpostaviti tko je autor projekta (David Bunetta?).
- 7
U Istarskoj ulici kasnih tridesetih i početkom četrdesetih godina gradi se još nekoliko trokatnih kuća u nizu, danas u Ulici J. P. Kamova na brojevima 43 (kuća Hohnjec-Čekada-Levar, DAR, JU48, kut 25, 14/1941), 45, 47, 49 (kuća Cuculić, projekt Davida Bunette iz 1937., DAR, JU 48, kut 18, 44/1937).
- 8
Vlatko Vidmar je rođen 1882. godine u Sušaku. Graditeljstvo diplomira na Tehničkom fakultetu u Beču 1905. godine, a prije povratka u rodni grad djeluje kao ovlaštenu građevinski inženjer u Beču i Rijeci.
- 9
Tordirani stup dekorativnih svjetiljki (koji se izvorno javlja u Ehrlic-hovoj regulaciji zagrebačkog Strossmayerovog šetalista i gričke promenade iz 1913. godine), osim u primjeru kuće Strčić, u Sušaku susrećemo i kao stup kandelabra te kao detalj ukrasne ograde podziđa Zvonimirove ulice (danas Križanićeva ulica) u središtu grada. Meko zavijeni stupovi svjetiljki djeluju dekorativno te umiruju rustičnu površinu podziđa od primorskog kamena. Pojava ovoga motiva manifestacija je *Art deco* stila u lokalnim okvirima. Usporedi: ŽARKO DOMJAN, Arhitekt Ehrlich, Zagreb, 1979., 61; JASNA GALJER, *Art déco* i mod(e)rnja, u: *Život umjetnosti*, 29, 54–55 (Zagreb, 1994.), 7–9.
- 10
DAR, JU 48, kut. 14, 151/1935. Tridesetih godina u Sušaku je, osim kuća Rudan, izgrađeno više trokatnih samostojećih objekata koji se zbog manjih gabarita te atraktivnoga položaja mogu svrstati u granični tip urbanih vila (kuća Kovačević na Boulevardu, projekt Konrada La Graste iz 1932., danas Stube V. Š. Vida 13, kuća Matković, projekt D. Bunette iz sredine tridesetih godina, danas Šetaliste 13, divizije 61, kuća Marocchini, projekt D. Bunette iz 1939., danas Šetaliste 13, divizije 93, kuća Vidmar u Kumičićevoj ulici, projekt Vlatka Vidmara iz 1937. U stilske pogledu te glede unutrašnjega prostornog rasporeda navedene kuće nadovezuju se na analizirane objekte u tekstu.
- 11
Katovi se broje od razine glavne ulice te se kuća Grgurić u projektu navodi kao dvokatnica, premda u cjelini broji sedam etaža. Izvođač je Stjepan Novak, građevinski poduzetnik iz Zagreba, a može se pretpostaviti da je on i projektirao kuću / DAR, JU 48, 40/1940., kut. 23a; 49/1941., kut. 25/.
- 12
DAR, JU 48, kut. 58/20. Stambene zgrade, 20.1.3. Stambene zgrade (Gradske štedionice): stambena trokatnica na Podvežici u Sušaku, 1931.–1932., stambena dvostruka zgrada na Šetalistu kralja Petra I, 1931.
- 13
Objekte kuće imaju još dva suterena ispod razine ulice.
- 14
DAR, JU 48, kut. 58, br. 20.1.4. Stambene zgrade carinskih činovnika i gradnja zgrade A i B, 1930.–1937.; Dvije velike gradnje na Sušaku, u: *Novi list*, 24. ožujka 1932., 3; Gradnja prve kuće za carinske činovnike, u: *Novi list*, 28. travnja 1932., 3.
- 15
DAR, JU 48, kut. 58, br. 20.1.5. Pučke kuće (*case popolari*), 1942. Istituto fascista autonomo per le case popolari della provincia di Fiume.
- 16
Boren Emili je rođen 1901. godine u Sušaku. Tehničku školu završava u Budimpešti 1918. godine. Prije otvaranja vlastite tvrtke u Sušaku 1928. godine, kraće vrijeme djeluje u Zagrebu. Ako je David Bunetta bio poznat kao »onaj koji je izgradio pola Sušaka«, onda se za Borena Emilija može reći da je izgradio njegovu drugu polovicu. Nakon rata jedan je od osnivača riječkog poduzeća Jadran, čiji je dugogodišnji djelatnik. Umire u Rijeci 1989. godine. Usporedi u: *Narodne novine*, 30. ožujka 1928., 3; Arhiva obitelji Emili; JULIJA LOZZI-BARKOVIĆ (bilj. 3), 171.
- 17
DAR, JU 48, 117/1934., kut. 12. Izgradnja najamnih kuća često je prethodila regulaciji ulica. U vrijeme realizacije kuće Emili, Prijestolonasljednikovo šetaliste još nema pločnika te se građevna linija objekta mora povući za dva metra. Kuća Emili je podignuta do postojeće vile Zorke (Bačić), s čije druge strane niče kuća Gaber. Između vile i spomenutih trokatnica dodatno su ugrađena spremišta kako bi se kuće povezale u niz.
- 18
DAR, JU 48, 41/1936., kut. 18.
- 19
Neizvedena varijanta uličnog pročelja kuće *Alga* podsjeća na vanjštinu stambeno-poslovne zgrade koja je prema projektu Vladimira Šter-

ka podignuta 1928. godine u Draškovićevoj ulici 30 u Zagrebu. Vidi: TOMISLAV PREMERL, *Zagreb grad moderne arhitekture*, Zagreb 2002., 29.

20

Kuća *Alga* je dvojni objekt te ima dvije ulazne veže sa zasebnim stubištima. Zapadna ulazna veža (uz vanjsko prilazno stepenište) je na razini mezanina, gdje je u cijelosti smješten laboratorij. Zapadnim stepeništem dostupan je dio laboratorija te jugozapadni i sjeverozapadni stanovi na prvom katu, a zatim na istu stranu orijentirani stanovi na drugom, trećem i četvrtom katu. Na sjevernoj strani kuće, na razini drugoga kata, nalazi se reprezentativnija ulazna veža (ukrasni taraco, mramorne obloge) s prostranim i dobro osvijetljenim stepeništem kojim su dostupni jugoistočni i sjeveroistočni stanovi na prvom, drugom, trećem i četvrtom katu.

21

DAR, JU 48, kut.13, 135/1932.

22

DAR, JU 48, kut. 18, 42/1936. Prema projektu Davida Bunette kuću izvodi *Gradbena družba ing. Dukić in drug* iz Ljubljane; Gradnja četverokatnice u Strossmayerovoj ulici, u: *Novi list*, 10. lipnja 1932., 3.

23

Eduard Pajkurić je bio ravnatelj sušačkog poduzeća Prekomorska plovidba.

24

DAR, JU 48, 144/1934., kut. 15. Istak je mogao istupati u prostor u centimetrima koliko je na tome mjestu ulica bila široka u metrima. Poslovni prostori u prizemlju iznajmljuju se Banci Kraljevine Jugoslavije, *Filijali Sušak*.

25

DAR, JU 48, kut. 58/20. Stambene zgrade, 20. 2. Privatne stambene zgrade: Mario Benco.

26

Južno pročelje stambene trokatnice Gaber na Prijestolonasljednikovom šetalištu, čiji projekt potpisuje Bunetta (DAR, JU 48, kut. 14, 11/1933.), također je karakteristično po udvostručenim erkerima, što se u razrađenijem obliku ponavlja na kući Benco kao još uvijek prisutan utjecaj riječkih i zagrebačkih pročelnih i tlocrtnih rješenja s početka stoljeća (stambena kuća u Masarykovej 21 i 23, projekt Viktora Kovačića iz 1906./07.).

27

DAR, JU 48, 134/1935., kut. 16.

28

TOMISLAV PREMERL, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*, Zagreb, 1989., 29, 44.

29

Kuće se podižu u neposrednoj blizini pruge Državnih željeznica Rijeka-Zagreb te moraju udovoljavati posebnim uvjetima sigurnosti grad-

nje protiv požara. Vlasnici peterokatnice Emili, koja je bila izvedena od betona i cigle te s krovnim nagibom prema dvorištu, morali su se odreći zahtjeva za nadoknadu štete koju bi na zgradi, sporednim prostorijama, opremi i zalihama, moglo prouzročiti željezničko poslovanje, osobito iskra iz lokomotive.

30

Kod stambeno-poslovne peterokatnice Emili u Strossmayerovoj ulici ulazni hal se suzuje u hodnik na račun širine bočne sobe.

31

David Bunetta projektira 1940. godine peterokatnicu za Julijanu i Marijana Šoića, koja se trebala izgraditi u produžetku kuće Wortmann u Strossmayerovoj ulici (prema Gimnazijskim stubama), DAR, JU 48, kut. 24, 106/1940. Zbog nastupanja rata kuća nije ostvarena, ali je na istome mjestu nakon rata izgrađen stambeno-poslovni objekt novih vlasnika. Osmišljenje kuće Šoić nadovezuje se na Bunettino rješenje samostojeće trokatnice Wortmann iz 1936. godine, podignute iznad Sokolskog trga na Boulevardu (danas Mažuranićev trg). Sličnosti se odnose na uvučenu mansardnu etažu te simetrično nizanje balkona uz bočne vertikalne osi južnoga pročelja.

32

Kazimir Ostrogović je rođen 1907. godine u Sv. Vidu na otoku Krku. Arhitekturu diplomira na Tehničkom fakultetu u Zagrebu 1934. godine. U Sušaku, u razdoblju između dva rata, osim stambeno-poslovne peterokatnice Kauzlarić, ostvaruje urbane vile Prosen i Radonić na Boulevardu. Nerealizirani ostaju njegovi projekti za zgradu Pošte i Putničke čekaonicu Jadranske plovidbe. Vidi: JULIJA LOZZI-BARKOVIĆ (bilj. 3), 171.

33

Na potezu Istarske ulice, između kuća Kauzlarić i Alga, gdje je ostao prazan prostor, naknadno je izgrađen još jedan objekt, čime se formiralo unutrašnje dvorište-svjetlarnik triju kuća.

34

M. BRADANOVIĆ, *Graditeljstvo Sušaka između dva rata*, u: *Moderna arhitektura Rijeke*, Moderna galerija Rijeka, Rijeka, 1996., 141–142. Bradanović uspoređuje kuću Kauzlarić s Planićevom stambenom zgradom u Draškovićevoj ulici 47 u Zagrebu.

35

JULIJA LOZZI-BARKOVIĆ, *Stambeno-najamno graditeljstvo Rijeke između dva rata*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 26 (2002.), 189.

36

Hugo Ehrlich u kući Standard Oil-a iz 1922. godine uvodi prvi pravi, zračni i osvijetljeni hal u najamnoj stambenoj zgradi, zamijenivši njime mračan i uski hodnik. Usporedi: D. VENTURINI, *Zvezdane godine stambene izgradnje*, u: *Arhitektura*, XXX, 156–157 (1976.), 88.

Summary

Julija Lozzi Barković

The Architecture of Rental Housing in Sušak between the Wars

Any fairly important events in the domain of the interwar construction of rental housing in Sušak can really be brought down to the work of Boren Emili and David Bunetta, two local contractors and designers. This mainly contractor-tradesman initiative was excellently adapted to the conditions of the local community and its taste in building, and conditions between designer and client changed at the end of the thirties, when a young generation of architects educated in the Engineering Faculty in Zagreb appeared, such as the most active among them, Kazimir Ostrogović.

Boren Emili and David Bunetta in their treatments of residential buildings achieved some of the primary demands of modern architecture: insolation and an open view. In connection with this they resorted to combining and not to opposing traditional and modern procedures. The persistent demand for plasticity of façade with the use of bay windows and wall projections as well as a mass of rounded forms are the result of the influence of pluralistic trends within the interwar Modern movement, which came to Sušak via what was then Italian Rijeka. From this point of view it is worth highlighting the Emili rental building of 1932, on the one-time Promenade of Crown Prince Peter, where the motif of the rounded corner underlined with semi-circular balcony was introduced into Sušak at the same time as its appearance in Rijeka as part of buildings for rental. The sensitivity of Emili

to the influence of Italian inter-war architecture is discernible in the muted nuancing of the façade and the pictorial emphasis on the horizontal. But with the total absence of any protuberances, however, in the Emili six-story building in Strossmayer ulica, Boren Emili came perhaps closest to avant-garde purist views of the Zagreb school of architecture. David Bunetta, although as compared to Emili more reliant on tradition, also shows a sensitivity for the stylistic challenges of the Modern movement. A big advance towards this was in the Alga House of 1936 and in the four-storey Brozičević House of 1933. In the example of the Alga House, the introduction of a roof terrace does not rule out shifting the main façade forward with a protuberance, and it is worth pointing out the asymmetrical and geometrical composition of the western and northern façade. The window horizontals and the deep loggias with intermediate areas of brick in the Brozičević House are also entirely in accord with the Modern movement.

The Kauzlarić and Grgurić houses in Sušak stand out for their refinement of the modern style. The latter, with a uniquely perforated street front, addresses the constant problem of mastering the height differentials in the hilly terrain of Sušak. In his production of the multi-storey Kauzlarić Building, Kazimir Ostrogović – not bothering to hide the Zagreb and Rijeka models – interpreted the ever-present demands for adaptation to the environment with the language of functionalism and brought into Sušak modernly conceived elements of littoral architecture. At the level of avant-garde thinking about architecture, where the demands for insolation and open views are concerned, this is the most important production of the late thirties, not only in Sušak, but in Sušak and Rijeka combined.

Key words: Sušak, rental residential building, 20th century